
KÖNYVEKRŐL

SZABÓ MÁRTON

A rendszerváltozás szemantikája

Hazánkban csakúgy, mint Közép- és Kelet-Európa sok más országában a politikusokat és a nyilvánosság szereplőit áthatja az igény, hogy az eddigiekhez képest más értelmet adjanak a társadalmi-politikai létezésnek, másképpen beszéljenek, új identitásokat teremtsenek és új gondolkodásmódot prezentáljanak. Az intézmények, a jogrendszer, a szervezeti cselekvések átalakulása mellett napjainkban jól érzékelhetően változik a nyilvánosságnak szánt szavak értelme és státusza, a politikai beszéd nyelvtana, a múlt jelentése, de még a társadalomtudományok beszédmódja is.

Bár igen erős az újat prezentálás kényszere, a hatalom szimbolikus leváltása nem 1989-ben kezdődött: a politikailag-ideológiailag preferált hatalmi beszéd kiszorítása már régóta folyt hazánkban. A nyilvánosság tagolt volt, amelyben alternatív politikai beszédmódok konkuráltak egymással (Kuczi 1987; Heller–Némedi–Rényi 1990), s fokozatosan háttérbe szorult a hivatalos ideológia szókészlete, szintaxisa és szemantikája, beszédmódja és valóságkonstrukciója (Kuczi 1990). A hetvenes években újjászülető magyar szociológia a hivatalos politikai nyelvet lényegében sikerrel leváltó értelmiségi közbeszéd is volt, egy új és tagolt politikai diskurzus (Becskeházi–Kuczi 1992).

Először a szavak győzték le a mögöttünk hagyott évtizedek politikai berendezkedését. Adekvát legitimációs beszéde és nyelvtana egyszerűen kikopott a közéletből. Arra nem volt mód, hogy nyílt ideológiai vitákban győzessen le, de a *nyelvi passzív rezisztencia* is megtette a magáét: az értelmiség, sőt a politikusok egy része nem volt hajlandó használni a marxizmus–leninizmus szókészletét, amely így elsősorban csak politikai gesztusként működött. Gyakran ugyanaz a személy „több nyelven” is megszólalt: a helyzettől függően az ideológiai dagályosság, a szaktudományos retorika vagy a köznapi

jelentések nyelvén. A különböző politikai valóságkonstrukciók pedig békésen éltek egymás mellett, közvetítések nélkül.

A rendszerváltozás nyomán azonban nyilvánvaló lett: a nyelvi védekezést felváltotta az offenzív politikai beszéd, az új politikai valóság nyelvi megkonstruálása. A jelenségre reagált a magyar tranzitológiai irodalom. A nem túl nagy számú értelmezés és leírás tudományos jelentősége számottevő, mégha az elemzésekben sok is a személyes tapasztalatok általánosítása, a megérzés és az ihlet.

A rendszerváltozás szemantikájának két fő vonulata alakult ki. Az egyik a meglévő politikai tagolódások nyelvi jellegzetességeit írja le, egyrészt a régi és az új rendszer viszonylatában, másrészt az új hatalom politikai erői mentén. A másik vonulat képviselői merészebben gondolkodnak. A társadalomtudományok huszadik századi nyelvi-konstrukciós fordulatának szellemében a szimbolikus-nyelvi változások politikai változásokat generáló, sőt teremtő szerepét elemzik a hazai rendszerváltozás folyamatában. Áttekintésemben először a hagyományosabb nyelvészeti, a politikai nyelvet referenciális szerepben értelmező munkákat kísérelem meg bemutatni.

*

A hollandiai Mikes Kelemen Kör 1989-ben Tanulmányi Napjait a nyelvi problémák megvitatásának szentelte. (Az előadások anyaga *A szó hatalma* címmel jelent meg Pécsen.) A rendezvényen két kutató, Kassai György és Hernádi Miklós elemezte a megváltozott, vagy éppen változóban lévő politikai szféra grammatikáját, az átalakuló nyelvi magatartásokat.

Hernádi, ahogyan ő mondja, kisüzemi módszerekkel készült impresszionisztikus elemzését (Hernádi 1991: 147) a régi, a sztálini típusú politikai nyelvhasználat áttekintésével indítja, ami valóban benyomások rögzítése, de szisztematikus, és a szerző fontos összefüggéseket impresszionál. 1988–89-ben a politizáló értelemiség éppen teljesen kibújni készül a régi idők nyelvi abroncsaiból. Az előadó szinte megáll egy pillanatra és visszaneézve megkérdezi: mit is hagynak hát magunk mögött. Milyen volt az ó- és az újsztálini idők nyelve? Válaszát több szempontból is tematizálja. *Lexikájának* középpontjában a legitimitáshoz szorosan kötődő nem túl sok *megszentelt* (vagy éppen: üldözött) szó állt, melyeknek értelme „örök időkre” rögzítettnek tűnt. *Szemantikáját az önkényesség* jellemezte. Azt a tényt, hogy a közéletben és a politikában „ki kicsoda, és mi kicsoda”, szigorúan a hatalmi érdekek és csatározások alakították, lényegében függetlenül a közösség nyelvi szokásaitól. A politikai *kommunikációt* a mérhetetlen *gondosság* jellemezte – írja Hernádi. A politikusok alig-alig rögtönöztek, kényszerrel minden szóra, ezért többnyire felolvasnak. Az egyirányú folyamat egyik pólusán kinyilatkoztatások hangzottak el, a másikon értelemfejtési kísérletek folytak. A politikai nyelv alapvető *stílusjegye* pedig a *személytelenség* volt. Uralkodott a bürok-

ratikus beszédmód, amelyben mindig valami magasabb intenció szólal meg, az egység jegyében. Végül pedig a nyelv *pragmatikáját* a *hatalmiság* jellemezte. A beszéd – számtalan közvetett és közvetlen eszköz révén – nem tárgyáról „szólt”, hanem a beszélő hatalmáról, ennek jellegét és mértékét prezentálta.

A rendszerváltozás nyomán a politikai nyelvhasználat lexikájában megkezdődött a profanizálódás. Rituális szavak mozdulnak ki a helyükről és tűnnek el a politikusok beszédéből, bár a „koholt verbális értékek dicsfénytől való megfosztása a szókészletben eddig lényegében *szinonímákra* való átállásokkal zajlott” (Hernádi 1991: 153). A szemantikában kezdetét vette a *tényszerűség*, a dolgok néven nevezésének gyakorlata, „az önkényes jelentések fokozatos lebomlása” (Hernádi 1991: 152). A stílus *személyesebb*, közeledik a közbeszédhez, indulatosabb és fésületlenebb, mint eddig. A politikai kommunikáció pedig mintha két pólusúvá válna, a tényleges párbeszéd jelei mutatkoznak. A megnyilatkozásoknak egyéni tétje van, ezért *harsányabb* és agresszívabb, mint az eddig megszokott. Pragmatikájában is megjelenik a *tagoltság*. Egyelőre még nem világos, hogy a nyelvi aktorok hol képződnek, de a nyelvi cselekvések által teremtett fiktív egység és a manicheus világ eltűnőben van.

Kassai György egyrészt általános kérdéseket érint, másrészt egy konkrét nyelvi jelenség, a *módosító szavak* szerepén keresztül mutatja be a változásokat. Vajon mi indokolja, hogy a módosító szavak a szerző figyelmének középpontjába kerültek? Nos, a *modalitásra*, azaz a beszélő szándékainak kifejezésére egy sor olyan nyelvi eszköz használatos (módbeli segédigék, módhatározók, igemódok stb.), amelyek az adott mondaton *belül* hatnak, módosítják a mondat egy részének értelmét. A magyar nyelvben azonban szép számmal vannak olyan módosító szavak, amelyek vonatkozási pontja *kívül* van azon a mondaton, amelyben használjuk. Értelmük ezért homályos, vonatkozási pontjuk legfeljebb körvonalazható, de nem rögzíthető. Bizony nem tudni pontosan, mit is jelentenek. Mármint a „bizony”, meg az „is” módosító szavak az előbbi mondatomban, és sok hasonló társuk: hát, éppen, persze, feltétlenül, csak, tulajdonképpen, egyáltalán. Leginkább a beszélő magatartását jelezhetik, azt például, hogy az illető fölényes, töprengő, vagy mondjuk kimagyarázzkodási szándékkal szólal-e meg.

Kassai György a fentiekkel összefüggésben érdekes nyelvi jelenséget rögzít a hatalmváltás éveiből: a módosító szavak változása összefügg a módosuló történelemmel. A társadalmi háttér – mint írja – a következő. Egy szilárd hatalmi helyzetet kikezdett az ellentmondás, a kétkedés. Amikor ez a szilárd hatalom tűnő hatalom, persze még fenntartva hatalmi pozícióját, kezdte akceptálni ellenfele érveit és szavait, vagy fordítva, amikor az ellenfelek felvetettek évtizedekig tiltott témákat, s szent intézményeket támadtak, akkor a beszéd homályban tartott szavakkal indul. Bizonytalan, tapogatózó (politikai) nyelvi magatartások jelennek meg a színen. „Előbb az *árnyaló*

modalitások uralják a beszédet, majd a nyílt kimondás elkerülésére alkalmas, pusztán *utaló* modalitások” (Kassai 1991: 28).

Későbbi fejleményekkel foglalkozik Tolcsvai Nagy Gábor. Írása elsősorban „a többpárti parlamenti demokráciában működő politikusok nyelvi magatartását elemzi, nyelvművelő szempontból” – írja. A változás általános irányát abban látja, hogy megszűnt a politikai beszéd hivatalossága, ünnepélyessége, illetve háttérbe szorultak az ennek megfelelő nyelvi formák: a személytelenség, a szemantikai telítettség, az írott stílusra jellemző túlbonyolítottság és jólformáltság. Nos, azzal a megállapításával nyilvánvalóan nehéz egyetérteni, hogy „a hatalmi monopólium megszűntével elenyészett a kinyilatkoztatások, ex chatedra kijelentések lehetősége is” (Tolcsvai Nagy 1992: 225, 226), az viszont igaznak tűnik, hogy megnőtt az *élőszó* szerepe, ezzel együtt teret nyert a politikusok között az *egyéni stílus* és elfogadottá vált a *jogi* érvelés.

Az új helyzet „a szavak szintjén a konvergencia jeleit mutatta az elmúlt években” (Tolcsvai Nagy 1992: 228). Ezt mindenekelőtt az jellemzi, hogy „frissen létrejött, illetve újra aktivizálódott egy speciális jogi, államigazgatási és közgazdasági szókincs, amely nagyjából közösnek, így ideológiától függetlennek mondható” (Tolcsvai Nagy 1992: 228). Ezt a helyzetet még az sem kérdőjelezi meg, hogy a szókészlet egy részének jelentése és tartalma állandó politikai viták tárgya, és minden oldalon vannak már-már fetiszizált kulcsszavak.

A stílus esztétikai kategória: például az irodalomelmélet és a nyelvészet ír le különböző stílusokat, vesz számba irodalmi és nyelvi stíluselemeket. A politizálás olyan értelemben lehet stílus, ahogyan minden ember (szóban és tettben) valahogyan megjeleníti önmagát, mégha ez ritkán történik is „művészi tökélyel”, karakteresen annál gyakrabban. A politikusok és politikai csoportok ilyen módon rendelkezhetnek jellegzetes stílussal, ami fontos kifejezője az általuk képviselt politikának.

Az elemzések kiindulópontja itt is az obligát tény: a hatalomváltás stílusváltás is. Mindenekelőtt felbomlott a közélet „egyenstílusa”. Bihari Mihály egy vázlatában a bolsevista politizálási stílus három jellegzetességét emelte ki: a néphez való viszonyban az elitizmust, a tudás kezelésében a kizárólagossági igényt és a politikai cselekedetekkel kapcsolatban a taktika és a stratégia relativizálódását (Bihari 1990). A nyelvészeti indíttatású elemzések az elmúlt évtizedek kapcsán – mint láttuk – a dogmatikus észjárását, a „jölfésültséget”, a személytelenséget, a hivatalosságot, a (cenzúrázási szándékoktól is vezérelt) gondosságot, az unalmas semmitmondást emelték ki (Herédi 1991; Tolcsvai Nagy 1992).

A sztálini és a szovjet politikai jelenségek, szokások és stílusok kulturális jelenségként való értelmezésében rendkívül izgalmas írásokat közölt Szilágyi Ákos (1988; 1992a; 1992b; 1992c). Ezek az írások – mutatis mutandis – rólunk is szólnak, arról a világról, amely az 1990-es évtizedben megpróbál, egyebek mellett stílust is váltani. Egy

nagyobb tanulmány alapján közölt publicisztikai írásában Galló Béla úgy véli, hogy a „magyar politika... reprezentatív posztjait ma két tudatos arcélú politikus tölti be”. A köztársasági elnököt plebejus arcélú és stílusú politikusnak tartja, akinél a politizálás szervező elve az, hogy a „politikát (...) nem az emberi tevékenység csimborasszójának, hanem az egyik emberi tevékenységnek érzi és érzékelteti” (Galló 1992: 17). Ezzel szemben a miniszterelnök arisztokratikus módon politizál, mert tevékenységét az emberi lehetőségek kiteljesedésének, a politikát pedig a legfontosabb szférának tekinti, ezzel önmagát egy értelmi és morális hierarchia csúcsára helyezi, ahol csak „függőlegesen”, fölfelé vagy lefelé lehet nézni.

Említett tanulmányában – Tolcsvai Nagy – kísérletet tett a parlamenti pártok politikai stílusának leírására is, a kísérlet azonban – úgy tűnik nekem – eredménytelen maradt. Nyilvánvalóan nem elegendő pusztán azt megállapítani, hogy az MSZP küzd a múltjával, a KNDP szerényen beszél, vagy a kisgazdáknál Torgyán kiváló szónok. Egyetlen számottevő stílusbeli különbséget tud regisztrálni: az MDF vezető garnitúrája feltámasztotta a politikai retorika hagyományos formáit, szemben a Fidesz és az SZDSZ politikusaival, akikre inkább a nagyvárosi, intellektuális élő beszéd stílusa jellemző (Tolcsvai Nagy 1992).

Bihari Mihály egy 1993-ban publikált tanulmányban az új politikai (döntően a kormányzó) elit politizálási stílusát és kultúráját tekinti át. A valóban nehezen megragadható jelenségről terjedelmes leírt állított össze: hajlandóság a sérelmi politizálásra, ultimátumpolitizálás, a társadalom kioktatása, az ellenfelek lebecsülése, a pótolhatatlanság hite, féktelen bizalmatlanság, kamarilla-politizálás, küldetésstudat, elszakadás a társadalomtól, a pártkatona típus előtérbe kerülése, a politika heroizálása, múltbarévedés, fenyegettségi érzésből és félelemből fakadó politizálási stílus (Bihari 1993). Ez az invenció „negatív fenomenológia” nyilván további értelmezést kíván, hiszen egyrészt vannak szerzők – a fentebb idézettek között is –, akik kevésbé negatív minősítésekkel illetik az új politikai elit stílusát, másrészt – és ez általánosabb probléma – a nyelvi elemzések is emélyültebbek lehetnek, ha a diszciplína már kiérlelt eredményeinek a birtokában kíséreljük meg a hazai jelenségek vizsgálatát.

*

A politikai nyelv nem egyszerűen tükrözi, hanem bizonyos vonatkozásban teremti a politikai valóságot; ennek a nyelvfilozófiai és tudásszociológiai szemléletnek a talaján született írások azt a kérdést teszik fel, hogy a rendszerváltozás hatalmi viszonyait hogyan jelölik ki és determinálják a nyelvpolitikai küzdelmek, az egymással ütköző különböző diskurzusok, a múlt birtokbavételéért folyó hagyományteremtések.

Konrád György és Szelényi Iván terjedelmesebb tanulmányban reflektáltak az értelmiségi hatalommal kapcsolatos korábbi koncepciójuk és a kelet-európai rendszerváltozások összefüggéseire (Konrád–Szelényi 1992). Ennek részeként írnak a nyelv és a politika viszonyáról. Tézisük az, hogy az elmúlt évtizedekben, Gouldner fogalmát adaptálva, az értelmiségi kritikai beszéd legyőzte a pártbürokrácia káder-diskurzusát, ami olyan jelentős és alapvető volt, hogy „a kommunista bürokratikus hatalom váratlan összeomlásának legalapvetőbb oka éppen az, hogy a káderelit elvesztette nyelvét” (Konrád–Szelényi 1992: 24). Másképpen fogalmazva: „A legutóbbi évtized felfogható úgy is, hogy az egész a nyelvezetek nagy csatája volt. (...) Ma felettébb kellemetlen lenne, ha valaki megpróbálna a régi nyelven beszélni. A nyelvezet változása olyan radikális volt, hogy egy mai magyar közönség még egy – bármelyik francia, angol vagy amerikai egyetemen tökéletesen elfogadott – tudományos marxista vitát sem tartana tiszteletben és hallgatna végig” (Konrád–Szelényi 1992: 23). A szerzők tehát a rendszerváltozást a politikai diskurzus már régebben elkezdődött, radikális változásaként értelmezik: „A posztkommunista átmenet legalapvetőbb változását kétségtelenül a nyelvezetben lelhetjük fel” (Konrád–Szelényi 1992: 22).

A legyőzött káder-diskurzus legfőbb jegyeit a következőkben látják: folyamatosan kijelölte a kimondhatóság határait, állandóan tartalmazta a marxizmus és a leninizmus valamilyen helyesnek tartott értelmezését, a szocializmust az egyetlen jó társadalommal azonosította, az egyprátrendszeret és az államosított tulajdont nem lehetett megkérdőjelezni, a beszédbeli „lazítások” csak az adott hatalmi berendezkedésen belül jelenhettek meg (pl.: szocialista piacgazdaság). Az új, a győztes kritikai beszéd tartalmát ezzel szemben a korlátlanág jellemzi, nincsenek tabu témái. Argumentációs rendszeréből pedig hiányzik a tekintély, elsősorban ezért kritikai. Ugyanakkor (és itt főleg amerikai példákat idéznek) hajlamos rá, hogy erkölcsi terrort érvényesítsen ellenfeleivel szemben. A rendszerváltozás kezdetét úgy jellemzik, mint az értelmiségi kritikai beszéd kultúrájának győzelmét, már-már tobzódását. „Minden héten vadonatúj tervek születnek arról, hogy miképpen szervezzük meg a gazdaságot, hogyan irányítsuk az egészségügyi ellátást, miként építsünk egyetemeket, szervezzük meg a kulturális életet. Magyarország vagy Lengyelország a kritikai gondolkodás orgáinak időszakát éli. (...) A kritikai gondolkodás hatalma korlátlannak tűnik” (Konrád–Szelényi 1992: 23).

A szerzők felteszik azt a kérdést is, hogy a nyelvi győzelem mögött milyen pozicionális hatalom szerveződik. Korábbi koncepciójukat revideálva úgy látják, hogy a győztesek nem pályáznak sem az új bürokrácia sem az új burzsoázia üres helyére. „Bizonyos értelemben az értelmiség feltárt a maga számára egy pozíciót vagy szerepet, amely jobban megfelel transzcendentális természetének: ez a »teleologikus tervező« szerepe” (Konrád–Szelényi 1992: 25). Az új szerep kialakítása azon a felismerésen alapul, hogy a posztkommunista

hatalom kettős struktúrájú, hogy a bürokrácia és a burzsoázia kijátszható egymás ellen, a kritikai értelmiség „legfőbb úrként” fölébük tudja helyezni magát, mint valami futballbíró vagy játékmester. A hatalmi pozíció kialakulásának útját-módját a szerzőpáros a következőkben látja: 1. Megtörtént a közéleti diskurzus monopolizálása. „Az értelmiség, amely hirtelen nyitotta meg önmaga számára a demokratikus politika szféráját, uralkodik is fölötte azzal, hogy monopolizálja a jelen és különösen a jövő politikai nyelvezetének – és ezáltal a teendők sorrendjének – kialakítását.” 2. Médiakráciaként jelentős pozíciókat szerzett és számottevő befolyása van. „A posztkommunista átmenet legelső szakaszában az értelmiség inkább médiakráciaként szilárdította meg a pozícióját. (...) Az értelmiség szokatlanul jól látható szerepet játszik a tömegtájékoztatási eszközökben.” 3. Mind-ebből a szerzők extrapolálnak: „Ez a médiakrácia azonban máris készül a politokrácia szerepére.” Ugyanez kissé önkritikusan: „az elit saját sorainkból kerül ki, olyanokból, akik gördülékenyen használják az új kritikai vita kultúráját és ez alkalommal jók az esélyeik arra, hogy a csúcsig meg se álljanak”. Ugyanis „a legvalószínűbb az a jövő, amelyben újfajta egyensúly jön létre a bürokrácia és a burzsoázia között” és e kétféle struktúra kombinációjában „az értelmiség megtarthatja a »kasszakulcsot« vagy a »legfőbb úr« pozícióját” (Konrád-Szelényi 1992: 25-26; 28.).

Pokol Béla – mint írja – a lassan Magyarországon is szaktudománnyá érő, „a politika jelenségeivel foglalkozó tudomány, a politológia” egyik feladatának tartja, hogy bemutassa és elemezze a politika nyelvezetét, a „napi politikai harcok alatti mélyebb rétegekben végbemenő nyelvpolitikai küzdelmeket”, amelynek „hordozói a tömegkommunikációban szerveződő értelmiségi csoportok” (Pokol 1993: 5).

A rendszerváltás nyelvi-politikai küzdelmeit elemezve Pokol kevésbé optimista és megértő, mint Konrád György és Szelényi Iván. Ebben az időközben eltelt két év rossz tapasztalatai mellett az is közrejátszik, hogy Pokol az értelmiség modernizációs (és így hazai) szerepéről, helyéről negatívabban gondolkodik mint ők (Pokol 1993: 81–89). Ő is úgy látja, hogy az értelmiség önálló hatalmi ágens, amely ilyen minőségben lényegében médiakráciaként egzisztál, de ezt premodern vagy kvázi-modern jelenségnek tartja. Szerinte ugyanis a modernizálódás nem más, mint „az egységes értelmiségi kultúra belső széttagozódása professzionális tudásfajtákra” (Pokol 1993: 83), a hazai helyzet pedig éppenséggel akadályozza a modern intézmények és struktúrák kialakítását, mert késlelteti az „önálló politikai logika” megszületését, ami azt jelenti, hogy „két periódus között *ténylegesen* a választások eredményei döntik el a kormányhatalom mindenkori birtoklását”. Ám ez hazánkban „nem tud kialakulni, ha a választások eredményeitől függetlenül egy saját intézményrendszerrel rendelkező értelmiségi értékelési mechanizmus folyamatosan és hatékonyan felül tudja bírálni a mindenkori kormánypárt döntéseit” (Pokol 1993: 82).

A pluralista politikai rendszerben a választási küzdelmek, a napi politikai csatározások a szavazatszerzés körül szerveződnek. Hosszabb távon tekintve ezek mélyén azonban sokkal alapvetőbb nyelvpolitikai küzdelem folyik. Egyszerűen arról van szó, hogy aki a hatalmat birtokolni akarja, annak uralnia kell a nyelvet is, mint a valóság megkonstruálásának eszközét, vagy fordítva, aki a szavakat és a gondolkodásmódot meghatározza, az emberek felett is uralmat szerez. Ahogyan Pokol írja: „Igazán jelentős áttörés a politikai harcokban akkor mehet végbe, ha a mélyebb nyelvi rétegekben húzzák ki a politikai ellenőrök kulcsszavai, distinkciói alól a talajt, és ezek helyett sikeresen tudnak elterjeszteni új kifejezéseket, új distinkciókat” (Pokol 1993: 67–68).

Pokol a rendszerváltozás nyelvpolitikai küzdelmeit néhány fogalom cseréjével, újradefiniálásával illusztrálja. Az 1989-90-es változások során – írja – a 80-as évek alapvető distinkcióját, a reformerek/konzervatívok párost a kommunisták/társadalom ellentéte váltotta fel a tömegmédiákban. Így „az új nyelvi distinkció a politikai erőter tagolására (...) már eldöntötte a korábbi reformerek sorsát. Nyelvileg megverték őket, mielőtt a politikai páston érvelhettek volna” (Pokol 1993: 66). Egy másik példája a „karhatalmista” szó felváltása a „pufajkással”. Jelzi azokat a törekvéseket is, amelyek újabban a „civil társadalom” fogalma ürügyén a többpártrendszerű parlamentáris demokráciát támadják. Ezeket a nyelvpolitikai küzdelmeket – véli Pokol – írók, újságírók, pártos kutatók és egyetemi emberek írják az írott és elektronikus médiákban. Ennek ellenére nem politikai, hanem értelmiségi ügyként jelenik meg, hiszen nem a politikusok vitáiról van szó. Pokol a nyelvpolitikai küzdelmek létét elkerülhetetlennek tartja. Mindenekelőtt azért, mert a néppártosodás általános tendenciája nyomán az ideológiai küzdelmek helyett az egyszerűbb, „lazább szövést”, „illékony” nyelvi harcok kerültek előtérbe. Legfeljebb mai erőssége, hevesége fog csökkenni hazánkban is – véli – olyan mértékben, ahogyan professzionálódik az értelmiség, depolitizálódik a tömegkommunikáció és erősödik a szak-újságírás.

A médiaharc és a hatalom problematikája áll Ágh Attila (1992) elemzésének a középpontjában is. Kiindulópontja a következő. „Feltételezésem szerint az európai félperifériákon a politikai diskurzusnak öt alapvető típusa alakult ki, amelyeknek a viszonya, aránya és konfrontációja jellegzetesebben mutatja egy-egy ország politikai térképét, mint maguknak a pártoknak, vagy az intézményeknek a struktúrája” (Ágh 1992: 52). A diskurzustípusok – hagyományos-konzervatív, közjogi, vallási-egyházi, populista-nacionalista, irodalmi-művészeti, racionális-európaizált – bemutatása során Ágh igyekszik elkerülni értékszemponatok érvényesítését, mert – mint írja – „változó mértékben valamennyien hordoznak magukban pozitív és negatív vonásokat” (Ágh 1992: 53). A politikai diskurzusok egészének illetlen tagolódásáról azonban egyértelműen negatív véleményt fogalmaz meg: „Nem adekvát réteg- vagy csoporttudatok, azaz tagolt érdekek

világos megfogalmazásai a közös (nemzeti) politikai nyelven, hanem (utó)rendies képződmények, olyan politikai szubkultúrák, amelyekben a politikai csoportidentifikáció a nyelvi hagyományokat, érzelmeket és ösztönös képi látásmódot kifejező politikai diskurzusból összegződik, a »mi így beszélünk modelljében«. Vagyis azt hiányolja, hogy a politikai beszéd típusok nálunk nem a különböző csoportok „konkrét érdekeiről” szólnak, mert a csoportoknak „nem volt módjukban kivajúdni magukból – másokkal szembeállítva, egyeztetve és így egymás nyelvére lefordítva – érdekeik racionális összegzését” (Ágh 1992: 52).

A mai magyar közélet nyelve, a politikai diskurzusok terrénuma tehát felfogása szerint egészében predemokratikus, szemben az intézményrendszer esetleges fejlettségével. Ennek a „törzsi” állapotnak három strukturális sajátosságát emeli ki. Az első: a diskurzusok érzelmi-indulati motíváltsága és természete. A második: a diskurzusok kizárólagosság-igénye, azaz mindegyik a „differenciálatlan egész képviselőjében” lép fel. A harmadik: az álláspontokat a közös nyelv és így a párbeszéd teljes hiánya jellemzi, ami másrésztől lekezelésekben, konfrontációkban és kirekesztésekben nyilvánul meg.

A magyar demokratikus átmenet jellegéhez „szükségképpen hozzátartozó médiaháború” részletesebb elemzésének kiindulópontja, hogy már a rendszerváltás előtt is „a média egésze ... többé-kevésbé azt a racionális európaizált diskurzust beszélte”, amely a köznapiságból és a modern társadalomtudományokból táplálkozik, és a magyar polgárosulás „anyanyelve” kellene hogy legyen. Ez az európaizált racionális értelmiségi diskurzus idegen a kormánypártoktól, amelyek így nem médiaképesek, mégis a médiák feletti teljes ellenőrzésre törekednek, mert a hatalom szempontjából a „politikai szubkultúrákon keresztül megszervezett” csoportok mozgósítása alapvető kérdésnek tűnik (Ágh 1992: 54, 55, 58).

Arató András egy nagyobb tanulmányában (1993) a rendszerváltozás jellegét vizsgálja. Kimutatja, hogy a politikai aktorok tetteiben lényeges különbségek vannak a tekintetben, ahogyan a folyamat egészéről vélekednek. Azt a kérdést teszi fel, hogy vajon minek lehet nevezni az 1989-cel kezdődött politikai változásokat, forradalom volt-e egyáltalán. Az értelmezéshez Arató a forradalom fogalmának négy tematizálási szféráját különbözteti meg: a kétféle hagyományos megközelítés (objektív–kognitív, jogi–normatív) mellett nélkülözhetetlennek tartja az értelmezéshez a fenomenológiai és a hermeneutikai nézőpontok felvételét is. „A fenomenológiai síkon a résztvevők szemantikai megjelölésekben és nonverbális szimbolikában kifejezésre jutó élményeire, vágyaira és félelmeire összpontosítjuk figyelmünket, ugyanezt hermeneutikai szempontból nézve pedig az aktorok interpretációs erőfeszítéseit hangsúlyozzuk” (Arató 1993: 10). Eisenstadt, Touraine, Furet, Ozuf, Kosselleck, Hunt és Baker munkái alapján elemzi és mutatja be a forradalmak résztvevőinek szemantikáját, beszédmódját, retorikáját, szimbólum-, teremtését” és interpretációis

teljesítményeit. Így jut arra a következtetésre, hogy „Az 1989-es átalakulások résztvevői a nagy forradalmak szellemi fegyvertárából csupán a természetjogi hagyomány normatíváit, az egyetemes jogokat és a demokratikus eljárásokat vették elő” (Arató 1993: 16). A résztvevők tehát tudatosan elutasították a forradalom nyelvtanát, szókészletét és retorikáját. Az emberek, különösen Magyarországon a forradalomról nem beszéltek és gondolkodtak forradalmian. Innen a különös jelzős szerkezetek. „Minduntalan megdöbbennek az 1989-es forradalom elé illesztett jelzőkön: egyfelől törvényesnek, alkotmányosnak és kialakultnak minősítik (...), másfelől erőszakmentesnek, békésnek, szelídnek, bársonyosnak nevezik” (Arató 1993: 16) sőt, „csendesnek és szomorkásnak is” (Arató 1993: 16). A hazai értelmezéseket áttekintve írja: „Magyarországon csaknem teljes egyetértés uralkodik a tekintetben, hogy a rendszerváltás nem vett forradalmi irányt. Elemzésem is ezt támasztja alá, bemutatván, hogy az átalakulás csak bizonyos szempontok szerint felel meg a modern forradalmak követelményeinek” (Arató 1993: 27.). Ugyanakkor Arató úgy látja, hogy a politikai jobboldal részéről határozott törekvés van arra, hogy „megvédjék” a soha nem volt forradalmat, mert számtalan esetben a forradalmak logikája szerint szólalnak meg, nem beszélve programjairól. „A tisztogatásról, politikai igazságtételről és hatalomközpontosításról szóló különböző restaurációs elképzelések furcsa, ám mégis szabályos elegyet alkotnak. Összességükben a magyar rendszerváltás úgymond csökevényes forradalmiságát lennének hivatva orvosolni. (...) Ezen törekvések egyike sem képes azonban a felszabadulás vagy a közszabadság forradalmi élményeit nyújtani, legfeljebb csak egy szűk, szektáriánus kisebbségnek. A klasszikus forradalmi szókincs elemeinek szándékos használata, az árulás és az ellenforradalom emlegetése, a felgerjesztett félelem az ellenségtől és az összeesküvéstől, a bátortalan kiállások egy második, ezúttal alighanem véres, lármás és törvénytörő forradalomért – mind-mind kevésnek bizonyultak a közhangulat megfelelő befolyásolásához” (Arató 1993: 32–33).

1989-ben Papp Zsolt „Az év fogalma a legitimitás” címet adta egy írásának (1990). Ebben higgadtan és okosan elemzi a fogalom értelmezéseit és „elágazásait”, és mérlegre teszi a rendszerváltáshoz kapcsolódó legitimációs törekvéseket. Azt látja, hogy egyrészt mindenki vitatja az előző rendszer legitimitását, másrészt általános törekvés van arra, hogy a szabad választásokhoz kapcsolódó közakarat kinyilvánítása, a jogállamiság megteremtése legyen minden politikai erő számára a legfőbb legitimációs forrás.

1989-ben vagyunk. A múltból még csak 1956 a jelen témája. Ezt azonban példátlan mértékű nemzetközi figyelem és nemzeti egyetértés kíséri: a történelmi események átértékelése a régi rendszer leváltásának és az új megteremtésének legpregnansabb szimbolikus aktusa. (Hofer 1992; Szabó 1990a). Kevés idő után azonban bővül a „reper-toár” és diverzifikálódnak a törekvések. Kezdetét veszi a magyar történelem rivalizáló újraértelmezése.

Egy 1991-ben rendezett konferencián Gerő András (1991) már arról beszél, hogy folytatódik hazánkban egy százötven éves tradíció, amikor is a politika számára „a történelem kiemelt fontosságú igazoló elem” (Gerő 1991: 13). A történelem súlya „olyannyira számottevő, hogy a múlt bizonyos eseményeit a mindenkori jelen erőteljesen szakralizálja, s kultuszokat, rituálékat épít rájuk” (Gerő 1991: 12). A leírást elméleti értékeléssel kiegészítve megállapítja, hogy a történelem politikai legitimációként való használata hátramaradott, csonka és sérült legitimáció. Azt fejezi ki, hogy a hatalom nem tudja vagy nem képes önmaga legitimitását a megkérdőjelezhetetlen népakaratra építeni: vagy meg sem szerezte, vagy elvesztette a támogatást – mint a jelenlegi kormányzat is. Igazolási erőforrásként marad a történelem, amelyben politikai ízlés szerint lehet válogatni, és a kiválasztott hagyománnyal bensőséges, sőt kultikus kapcsolat teremthető.

Gyáni Gábor (1992) megértőbb a politikai múltteremtés iránt. Elvi pozíciója, hogy a történelem mindenkor írt és elmondott, vagyis létrehozott történelem. A hagyomány nem objektív állapot, hanem „szüntelenül keletkezik mindenkori újraalkotói kezén” (Gyáni 1992: 4). Hivatkozik Eric Hobsbawmra, aki nagyszabású munkában elemezte, hogy Európában 1870 és 1914 között virágzó „iparág” volt a hagyományok kitalálása. Hazánkban is ebben az időszakban zajlott le – írja – a plebejus kultúrának a nemzeti hagyományba való integrálása, ami együtt járt ennek a kultúrának a szelektálásával és az uralkodó ízlésnek megfelelő átírásával. A fenti felfogás képviselőiben azonban nem megy olyan „messzire”, mint Ujvári Gábor, aki azt állítja (1992), hogy a nemzetet maga a nemzeti diskurzus teremtette meg. Gyáni szerint különösen hatalmi struktúrák változása idején természetes a politika történelem iránti érdeklődése. „Az uralmi formák változásának folyamatait átszövő élénk hagyományalkotási gyakorlat olyan történelemmitológiák kidolgozása számára adott lehetőséget, amelyek alapjaivá válhattak születőben lévő politikai kultúráknak” (Gyáni 1992: 4). A mai helyzetet illetően nem önmagában az élénk történelmi érdeklődést tartja problematikusnak. Kritikai megjegyzései a folyamat bizonyos egyoldalúságaival kapcsolatban vannak. Tényként rögzíti, hogy végképp csődbe jutott „a forradalmi újrakezdés és a nemzetfeletti történelemformálás eszméje” (Gyáni 1992: 4). Másrészt uralkodó közhangulat, hogy „a történelem még részeiben sem folytatható” (Gyáni 1992: 4). Így aztán – írja – a múlthoz való viszony a nemzetközpontúság jegyében fogant, politikai vezéreszmévé vált a nemzeti hagyományokhoz való radikális visszatérés. A politikai ellenzékét azért marasztalja el, mert ebben csak restaurációt lát, a kormánykoalíciót pedig azért, mert a nemzeti hagyomány kizárólagos letéteményesének tekinti magát. Vagyis – tegyük hozzá – folyik a történelem rivalizáló újraértelmezése.

Végezetül tegyük fel a kérdést: mit tudhatunk meg ezekből az elemzésekből a hazai rendszerváltozás természetéről. Én egyetlen összefüggést emelnék ki, megerősítve azokat, amelyekről már szó volt. A bemutatott írások mindegyike voltaképpen arról szól, hogy a rendszerváltozás politikai aktorai között nem ideológiai, hanem szimbolikus nyelvi küzdelem folyik. Nem nagy ideológiai víziók között kell az állampolgárnak választania, hanem „egészen kis” szavak között. Hogy egy új fejleményre utaljak, azt kellene eldöntenie például, hogy a legközelebbi választáson demokráciára vagy a baloldalra szavaz-e. Az igazi kérdés persze az, hogy mindez hogyan struktúrálja az emberek számára valóban fontos problémák értelmezését és megoldását: ezzel azonban nemcsak a hazai szakirodalom adós. Az mindenesetre látszik, hogy ebben a küzdelemben a nyelvek és a szimbólumok „szakemberei”, vagyis az értelmiségiek, kitüntetett szerepet játszanak. De az is látszik: azé a hatalom, aki „rátalál” a megfelelő szavakra. Továbbá az is, hogy olyan a politika közege, amilyenné a szavak formálják.

HIVATKOZÁSOK

- Arató András 1993. Forradalom, restauráció és legitimáció. Az államszocializmusból való átmenet ideológiai problémái. *Politikatudományi Szemle*, 3, 5–44.
- Ágh Attila 1990. Közvélemény pedig nincsen. Magánvélemény a közvéleményről. *Jel-Kép* 3, 5–16.
- 1992. Kultúrharc és médiaháború (avagy hogyan beszéljünk európaiul). *Mozgó Világ*, 9, 51–53.
- Balogh Tibor 1991. Elrendezés: szóval, tettel. *Magyar Tudomány*, 6, 711–716.
- Bayer József 1991. Antikommunizmus Magyarországon, 1990. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.) *Magyarország Politikai Évkönyve*. Budapest: Ökológia Alapítvány–Economix RT., 242–248.
- Beck László 1989. Tüntetés és reprezentáció. *Mozgó Világ*, 4, 51–54.
- Becskeházi Attila–Kuczi Tibor 1992. *Valóság'70*. Budapest: Scientia Humana.
- Bihari Mihály 1990. A bolsevista politizálási stílusról. In: Bihari Mihály *Demokratikus út a szabadsághoz. Tanulmányok*. Budapest: Gondolat, 123–134.
- 1993. Politikai stílus és politikai kultúra Magyarországon a 90-es évek elején. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.) *Magyarország Politikai Évkönyve*. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 58–73.
- Biró A. Zoltán 1991. Restaurációk – alapfokon. 2000, december, 9–11.
- Bodó Julianna 1991. Március 15. Csikszereda. 2000, július, 25–27.
- Boros Géza 1991. Az új címer. *Kritika*, 1, 18.
- Buda Béla 1991. A nagy társadalmi változások lelki feldolgozása. *Világ*, július 31, 15–17.
- Csányi Vilmos 1991. Az emberi természet tényezői és a rendszerváltás. *Magyar Tudomány*, 6, 705–710.
- Dalos György 1990. A politikai nyelv buktatói. *Kritika*, 12, 12–13.
- Enyedi Zsolt 1993. Pillér és szubkultúra. A politikai-kulturális tagolódás egy lehetséges fogalmi kerete. *Politikatudományi Szemle*, 4.
- Erős Ferenc 1991a. Menekülés a szabadság elől? *Beszélő*, január 5.

- Erős Ferenc, 1991b. Rendszerváltás – identitásváltás. *Magyar Tudomány*, 9, 1104–1110.
- Erős Ferenc 1992. Az 1991-es esztendő a társadalom-lélektan tükrében. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László. *Magyarország Politikai Évkönyve*. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány–Economix RT., 251–257.
- Erős Ferenc 1993. *A válság szociálpszichológiája*. Budapest: T–Twins Kiadó.
- Fóti Péter 1992. Az analógia határai. *Kommentár*, 4, 8–13.
- Gadó János 1989. Két tüntetés. *Mozgó Világ*, 4, 52–53.
- Galló Béla 1992. (H)arcok a politikában. *Népszabadság*, július 11, 17.
- Gerő András 1991. A historikum a politikumban. In: Csendes? Forradalom? Volt? Budapest: T–Twins Kiadó, 12–17.
- Gombár Csaba 1990. Túlkínálat bűnbakokból. *Mozgó Világ*, 3.
- Gyáni Gábor 1992. A hagyomány mint kultúra. 2000, július, 3–6.
- Heller Ágnes 1992. Emlékezet és felelősség. *Thalassa*, 1, 6–14.
- Heller Mária–Némedi Dénes–Rényi Ágnes 1990. Vázlat a nyilvánosságfogalom értelmezéséhez. In: Szabó Márton (szerk.): *Tükör által homályosan. Tanulmányok az ideológiáról*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Intézete, 111–123.
- Hernádi Miklós 1991. A politikai nyelvhasználat újabb változásai. In: Kassai György (szerk.) *A szó hatalma*. A hollandiai Mikes Kelemen Kör 1989-es tanulmányi napjainak előadásanyaga. Pécs: Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó, 147–155.
- Hofer Tamás 1992. Harc a rendszerváltásért szimbolikus mezőben. 1989. március 15-e Budapesten. *Politikatudományi Szemle*, 1, 29–52.
- Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor 1990. *Értékválasztás. A választási pártműsorok elemzése*. Budapest: Művelődéskutató Intézet
- 1991. Politikai szimbólumok. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.) *Magyarország Politikai Évkönyve*. Budapest: Ökonómia Alapítvány–Economix RT., 234–241.
- 1992. Világképek változása. *Kommentár*, 4, 37–46.
- Kassai György 1991. Módosító szavak – módosító történelem. In: Kassai György (szerk.) *A szó hatalma*. A hollandiai Mikes Kelemen Kör 1989-es tanulmányi napjainak előadásanyaga. Pécs: Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó, 13–28.
- Kéri László 1991. A rendszerváltás csapdája avagy a múlttal való megbékélés nehézségei. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.) *Magyarország Politikai Évkönyve*. Budapest: Ökonómia Alapítvány–Economix RT., 275–280.
- Klemperer, Victor 1984. *A harmadik birodalom nyelve*. Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont (Membrán könyvek 12.)
- Konrád György–Szelényi Iván 1992. Értelmiség és dominancia a posztkommunista társadalmakban. *Politikatudományi Szemle*, 1, 9–28.
- Kuczi Tibor 1987. A második gazdaság politikai, ökonomiai és kistermelői terei. *Valóság*, 7.
- 1990. Beszédmódok a marxizmusoktatásban. In: Szabó Márton (szerk.) *Tükör által homályosan. Tanulmányok az ideológiáról*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Intézete, 124–140.
- Lánczi András 1991. Az író és a politika. Csurka István drámáinak világgépe. *Világosság*, 6, 410–421.
- Lányi Gusztáv 1991a. Magyar neurozisz. A politikai rendszerváltás lélektanáról. *Világ*, (II. évf 20.) május 15, 22–24.
- 1991. Rendszerváltás – identitásváltás. *Magyar Tudomány*, 9, 1105–1110.
- 1992. A politikai pszichológiáról – Magyarországon. Tudománytörténeti és tudásszociológiai vázlat. *Valóság*, 9, 16–31.
- Magyari Nándor László 1988. Az emlékezés nyelvtana. *TETT*, 4, 12–14.

- Magyari Nándor László 1990. Emlék-kockák. Szempontok az emlékezés-gyakorlat vizsgálatához. *Átmenetek*, 2, 3–17.
- 1992. Életréteink áthangolása. Szempontok az emlékezési gyakorlat vizsgálatához. *Műhely*, 4, 50–53.
- G. Márkus György 1991. Pártok és törésvonalak. *Társadalomtudományi Közlemények*, 1–2, 71–91.
- 1992. Kulturális politizálás – zsákutca vagy átmenet? *XXI. Század*, 1, 16–21.
- Mészáros Gyögy–Pór Edit 1993. Budapest új utcanevei. *Kritika*, 4, 44–45.
- Mravik László 1990. Döntsd a szobrot! *Kritika*, 5, 9–10.
- Nyíri Kristóf 1992. Hagyomány és bürokratikus folklór: a magyar tanulságok. *Világosság*, 7.
- Orwell, Georg 1989. 1984. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Papp Zsolt 1990. Az év fogalma: a legitimitás. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.) *Magyarország Politikai Évkönyve*, Budapest: OMIKK, 619–623.
- Pataki Ferenc 1991. A rendszerváltás parlamentje. Szociálpolitikai jegyzetek. *Társadalmi Szemle*, 1, 11–26.
- 1990. Társadalom-lélektani tényezők a magyar rendszerváltásban. *Valóság*, 6, 1–16.
- 1992. Torkunkon akadt a múlt. (Riporter: Fábíán Péter) *Népszabadság*, október 31, 19.
- Pethő Bertalan 1992. Deviancia és rendszerváltozás. *Hitel*, 1, 4–7.
- Pokol Béla 1993. *Pénz és politika*. Budapest: Aula Kiadó.
- Popper Péter 1992. A politikai indulat és az indulat politikája. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.) *Magyarország Politikai Évkönyve*. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány–Economix RT., 220–224.
- Pótó János 1989. Emlékművek, politika, közgondolkodás. Budapest: (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 7.)
- Schlett István 1992. Célokról akarnak tudni, erkölcsről nem. (Riporter: Varsányi Gyula) *Népszabadság*, október 17, 17.
- Serge, Moscovici 1991. A szociálpszichológia új feladatai az új Európában. *Valóság*, 11, 63–74.
- Szabó Máté 1990a A feledés és az emlékezés „desztalinizálása”: Nagy Imre példája. In: Balla Bálint (szerk.) *Sztálinizmus és desztalinizáció Magyarországon. Felszámoltuk-e a szovjet rendszert. Politikai tanulmányok*. Bern: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 127–138.
- 1990b Politikai rituálé és szimbolika az 1956-os megemlékezésben. In: Szoboszlai György (szerk.) *Váltók és utak*. Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve, Budapest, 209–213.
- Szabó Mátyás 1992. *Csillagok hullása és a korona felemelkedése*. (Svédből fordította Makkai Lilla) Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, 1–24. (Kézirat.) (Eredeti szöveg: Föremal som vittnesbörd. Stockholm 1992. p. 116–127.)
- Szabó Miklós 1991. A nemzeti sérelmek szerepe a rendszerváltás folyamatában. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.) *Magyarország Politikai Évkönyve*. Budapest: Ökonómia Alapítvány–Economix RT., 228–233.
- Szelényi Iván 1992. *A poszt-kommunista átmenet társadalmi konfliktusai*. MTA Politikai Tudományok Intézete
- Szilágyi Ákos 1988–1989. A sztálini idők mozija. *Filmvilág* 1988/9,10,11,12, 1989/1.
- 1992a Obszcina és privacy. In: *Café Babel*, 2, 9–18.
- 1992b Csócsatátér lovagjai. *Kritika*, 7, 3–5.
- 1992c (é. n.) Egy számháború számai. In: Szilágyi Ákos: *A vágy titoktalan tárgya*. Budapest: Liget Műhely Alapítványa, 82–126.
- Tallár Ferenc 1989. Sztálinizmus és reszakralizáció. *Valóság*, 2.

- Tolcsvai Nagy Gábor 1992. Politikai nyelvi körkép 1991-ben. In: Kurtán Sándor–Sándor Péter–Vass László (szerk.) *Magyarország Politikai Évkönyve*. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány–Economix RT., 225–231.
- Ujvári Gábor 1992. A nemzeti diskurzus. *Valóság*, 5, 55–64.
- Vargha Jenő László 1992. A múlt feldolgozását elhárító mechanizmusok a mai román társadalomban. *Thalassa*, 1, 76–83.
- Varga László 1990. 1956: feledés, elfojtás, emlékezés. In: *Váltók és utak*. Magyar Politikatudományi Társaság Évkönyve Budapest, 219–222.
- Vintilă, Mihăliescu 1991. Hol vannak azok a régi barbárok? *Átmenetek*, 2, 42–58.
- Zdanek Zboril 1991. A törvény szavairól. In: Papp Gábor (szerk.) *Politikai kultúra és az állam Magyarországon és Cseh-Szlovákiában*. Budapest: T-Twins Kiadó, 106–117.

A magyar politikatudomány válogatott bibliográfiája

1993. harmadik negyedév

BALÓ György–LIPOVECZ Iván (szerk.)
Tények könyve. Magyar és nemzetközi almanach '93.
Bp.: Ráció 1993.

BÁNYÁSZ Rezső
Ami a rejtjeltáviratokból kimaradt. Bp.: Pelikán 1993.

BEKE Kata
Jézusmária, győztünk! Bp.: Belvárosi Kiadó 1993.

BESZTERI Béla (szerk.)
A gazdasági-társadalmi rendszerváltozás folyamata és tendenciái.
Veszprém: Veszprémi Akadémiai Bizottság 1993.

BIHARI Mihály
Magyar politika (1944–1993). Bp.: ELTE ÁJK 1993.

BÍRÓ Zoltán
Elhervadt forradalom. Bp.: Püski 1993.

DÉNES Iván Zoltán (szerk.)
Szabadság és nemzet. Liberalizmus és nacionalizmus Közép-
és Kelet-Európában. Bp.: Gondolat 1993.

ÖRSI László
A Tűzoltó utcai fegyveres csoport a forradalomban. Bp.: Századvég,
56-os Intézet 1993.

FEITL István (szerk.)

Jobboldali radikalizmus tegnap és ma. Bp.: Politikatörténeti Alapítvány 1993.

FROMM, Erich

Menekülés a szabadság elől. Bp.: Akadémiai 1993.

GERŐ András

Magyar polgárosodás. Bp.: Atlantisz 1993.

KONTLER László (vál.)

Túlélők. Elitek és társadalmi változás az újkori Európában.

Válogatás a nemzetközi történeti irodalomból. Bp.: Atlantisz 1993.

KOPÁTSY Sándor

Gazdasáspolitikai úttévesztés. Bp.: Privatizációs Kutatóintézet 1993.

LÁNYI András

A második köztársaság. Bp.: Liget Könyvek 1993.

56 és a franciák. Francia gondolkodók a magyar forradalomról.

Bp.: Font Kiadó, 56-os Intézet 1993.

PATAKI Ferenc

Rendszerváltozás után: társadalomlélektani terepszemle. Bp.: Scientia Humana 1993.

POZSGAY Imre

1989. Politikus-pálya a pártállamban és a rendszerváltásban.

Bp.: Püski 1993.

Számadás '92. Kisújszállás, 1993. február 27–28. A népi politizálás esélye napjainkban. Bp.: Püski 1993.

Szárszó. Az 1943. évi balatonszárszói Magyar Élet-tábor előadás-és megbeszéléssorozata. 3. kiadás. Bp.: Püski 1993.

„Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni.” Válogatás az 1956-os munkástanács vezetők visszaemlékezéseiből. Bp.: Századvég, 56-os Intézet 1993.

UNWIN, Peter

A pusztából kiáltott szó. Bp.: Héttorony Kiadó 1993.